
NOTE DESPRE CULTUL AFRODITEI LA CALLATIS

Laurențiu RADU*

Abstract: At Callatis were discovered, based on the information existent at present, several representations of goddess Aphrodite, among them three clay discs or pyxis lids, four protomes, six clay figurines in various states of fragmentation, three marble statues, and three moulds, of which two for producing protomes.

Aphrodite had numerous attributions, including the assuring of cohesion between citizens of a polis, her cult being a guarantee of their unity. As patroness of the magistrates, she was responsible for the cordial relations between magistrates and demos, and also of the familial harmony.

The most numerous media of representation of Aphrodite are the protomes, with a double signification, votive and funerary. The protomes with feminine representations are frequently found in graves belonging to women and young girls, starting with the middle of the 5th century, their use becoming generalised during the 4th century and being still present in the 3rd century BC.

Rezumat: La Callatis au fost descoperite, conform informațiilor de care dispunem în acest moment, mai multe reprezentări ale zeiței Afrodita dintre care trei discuri ceramice sau capace de pixidă, patru protome, șase statuete ceramice mai mult sau mai puțin fragmentare, trei statui din marmură, trei tipare, dintre care două pentru protome.

Afrodita a avut numeroase atribuții între care și cel de a asigura coeziunea dintre cetățeni în cadrul construcției politice a cetății, cultul ei fiind o garanție a unității cetățenilor. În calitate de patroană a magistraților, era responsabilă pentru relațiile cordiale dintre magistrați și demos, dar și pentru armonia din cadrul familiei, celula de bază a societății antice.

Cele mai numeroase moduri de reprezentare sunt protomele. Acestea au o dublă semnificație, votivă și funerară. Din punct de vedere al încadrării cronologice, aplicile ceramice cu protome feminine reprezintă un element obișnuit al inventarului funerar descoperit în mormintele feminine sau al fetelor tinere, începând cu mijlocul sec. al V-lea, iar utilizarea lor se generalizează în cursul sec. al IV-lea prelungindu-se și în sec. al III-lea a.Chr.

Keywords: Callatis, Aphrodite, ceramic statuettes, protomes.

Cuvinte cheie: Callatis, Afrodita, statuete ceramice, aplică cu protomă.

Într-un articol apărut recent, am prezentat o statueta ceramică cu reprezentarea Afroditei descoperită la Callatis-Mangalia¹. Revenim asupra acestei teme cu descrierea mai multor piese ce o înfățișează pe celebra zeiță, aflate în colecția Muzeului de Arheologie Callatis din Mangalia sau publicate în decursul timpului.

---

* Direcția Culturală și Sport, Serviciul Muzeul de Arheologie „Callatis” Mangalia. e-mail: laurentziu2003@yahoo.ca

¹ Radu, Radu-Iorguș 2018, 23-30.

AFRODITA – CARACTERIZARE GENERALĂ

Hesiod (Teogonia, 188-206) povestește în legenda despre mutilarea lui Uranus de către Cronos că din substanța divină s-a înălțat Afrodita, după care, purtată de valurile mării într-o scoică, ajunge inițial în insula Cythera, apoi în Cipru². Pornind de la semnificația acestei călătorii, zeița simbolizează marea liniștită și navigația în siguranță și îi ajută pe navigatori să ajungă cu bine în port. Orașele portuare o adorau pentru această calitate³. Grația zeiței se manifestă și pe uscat, în grădinile înflorite, adorată ca zeiță a florilor (*Antheia*) la Knossos, pe insula Creta, având ca plantă favorită mirtul⁴. Dar principala sa calitate era unirea ființelor prin plăcerile dragostei, de care nu scăpau nici zeii, fiind pusă în relație directă cu căsătoria și conceperea copiilor: i se aduceau ofrande de către fete și văduve ce doreau să se căsătorească, iar la Sparta exista o Afrodita Hera, căreia mamele îi ofereau ofrande pentru ca fetele lor să își găsească perechea (Pausanias 3, 13, 9)⁵. Esența zeiței este total diferită însă de Hera, protectoarea căsătoriei, căci Afrodita imprimă acea dorință atotputernică de contopire cu ființa iubită, dând puterea de a rupe cu normele sociale ale comunității, ca în înfruntarea dintre Paris și Menelau, descrisă de Homer (Iliada 3, 54)⁶. Zeița este faimoasă pentru frumusețe și farmec cuceritor, reprezentând imaginea iubirii personificate, „frumusețea pură și grația feminină însăși, etern proaspătă și liberă și fericită precum a născut-o marea cea nesfârșită”⁷. Afrodita este zeița dragostei, iar puterea sa constă în abilitatea de a crea dorința în oameni, animale și zei⁸.

Pentru a augmenta forța unei rugăciuni adresate unui zeu, preotul sau cel care oficia cultul trebuia să cunoască secretele limbajului ezoteric, fapt care face ca multe dintre inscripțiile cu caracter magic să fie foarte greu de înțeles. Cu toate acestea, la început, fiecare formulă a avut un sens inițial, ce a devenit ascuns, obscur, cu trecerea timpului. Printre aceste formule magice se înscriu și numele secrete ale zeilor. Unul dintre acestea este cel al Afroditei, ΑΡΩΠΙΦΡΑΣΙΣ, considerat numele secret al Afroditei, menționat pe unele amulete, epitet ce caracterizează dualitatea Afroditei: zeiță a fertilității și a cerului, îmbinând astfel puterile celeste ale Afroditei Ourania cu cele populare ale Afroditei Pandemos⁹.

² Spivey 1996, 176; Otto 1995, 99; Grimal 1986, 47.

³ Larson 2007, 123; Otto 1995, 100.

⁴ Otto 1995, 101-102.

⁵ Cyrino 2010, 30-31; Otto 1995, 102-103.

⁶ Otto 1995, 103-104; Näsström 1998, 33.

⁷ Otto 1995, 104; Cyrino 2010, 53-54.

⁸ Penglase 1994, 134.

⁹ Waegeman 1992, 237-242.

Pausanias afirmă cu tărie originea zeiței din Orientul Apropiat: vorbind despre Afrodita Ourania, menționează că asirienii au fost primii ce au adorat-o pe Ourania, după ei pafianii în Cipru și fenicienii în Askalon (Pausanias 1.14.7). Ca dovadă a acestei origini, caracteristicile esențiale ale Afroditei înregistrează multe puncte comune cu zeița babiloniană și feniciană Ishtar/Astarte: ambele sunt zeițe ale dragostei și dorinței sexuale, Afrodita este denumită Ourania iar Ishtar/Astarte este Regina cerului; existența aspectului războinic atât la Afrodita cât și la Ishtar – zeița războinică a mesopotamienilor, ambele au legături cu prostituția și se sacrificau porumbei pentru cele două zeițe¹⁰.

„Una este mai veche și nu are mamă, fiind fiica cerului; pe ea o numim Celesta, *Ourania*; cealaltă, mai tânără, este fiica lui Zeus și a Dionei, și este cea pe care o numim *Pandemos*” (Platon, *Banchetul*, 180-181). Pornind de la aceste cuvinte s-a structurat în antichitate, dar și în literatura modernă, existența celor două Afrodite: Ourania, zeița iubirii elevate și pure, în timp ce *Pandemos* este protectoare a iubirii carnale, chiar mercenare. Pe lângă acest aspect facil, *Pandemos* avea și o latură serioasă, legată de viața comunității, de solidaritatea politică și culturală dintre oameni. În acest sens, o inscripție descoperită la Callatis prezintă asocierea dintre „Themis Agoraia, Afrodita Agoraia și Hermes Agoraios, ceea ce sugerează o conjuncție a forțelor tutelare din viața publică în care justiția lui Themis, afecțiunea reciprocă suscitată de Afrodita și buna comunicare pentru care este responsabil Hermes se alătură în centrul însuși al cetății pentru a o proteja”¹¹. De aici rezultă faptul că în esență Afrodita *Pandemos* are și un caracter civic, dovedit de asocierea frecventă cu zeițele Themis, Eunomia și Peitho, acestea având un pronunțat rol politic, fiind responsabile de concordia și buna înțelegere dintre cetățeni¹².

AFRODITA ÎN DOBROGEA

Printre cele mai vechi atestări ale cultului în Marea Neagră se numără și descoperirile de la Histria, unde a fost identificat templul zeiței ce cuprinde o platformă fără stylobat, un *adyton* (spațiul rezervat pentru statuia divinității sau pentru oracole sau preoților și interzis publicului) și un naos. Inventarul templului sugerează că zeița adorată avea un caracter marin, fapt confirmat de o bază de statuie, datată în sec. al II-lea a.Chr., dedicată Afroditei Pontia¹³. La Histria s-au descoperit șase reprezentări

¹⁰ Penglase 1994, 136-137; Cyrino 2010, 19-21.

¹¹ ISM III, 49; Petre, 2000, 307.

¹² Radu, Radu-Iorguș 2018, 27-28; Ruscu 2007, 193-197.

¹³ Alexandrescu Vianu 1997, 21-22; ISM I, 173; Alexandrescu Vianu 2000-2001, 199-210; Alexandrescu Vianu 2010-2011, 23-38; Bîrzescu 2014, 271-272.

din marmură, mai mult sau mai puțin fragmentare ale Afroditei, datate în epoca elenistică și romană, de tipul nud sau seminud, acoperită parțial cu un *hymation*¹⁴.

La Tomis, cultul Afroditei este atestat de nouă reprezentări artistice de tipul „Anadyomene”, „Venus pudica” sau „Venus Genetrix” ce devine protectoare a căsătoriei și a familiei, inclusiv a poporului roman prin prisma faptului că zeița era considerată mama lui Eneas, strămoșul legendar al romanilor. Cele mai multe datează din sec. al II-lea p.Chr., perioadă în care cultul Venerei devine oficial, legat de cultul imperial, căpătând noi valențe ce accentuează aspectul maternal¹⁵.

La Albești, așezare amplasată în teritoriul rural callatian, tipologia reprezentărilor este similară cu cea callatiană. Menționăm cele două principale tipuri: Afrodita seminudă sau nudă ori reprezentări ale Afroditei însoțită de doi Eroși, un motiv frecvent întâlnit¹⁶, foarte probabil, realizate în atelierele callatiene cu ajutorul tiparelor descoperite cu mult timp în urmă, datate în sec. III a.Chr.¹⁷. Din punct de vedere tipologic, este atestată o nouă categorie, prezentă și la Histria încă din perioada arhaică: Afrodita cu porumbelul în brațe, această pasăre fiind deseori asociată cu zeița. S-au descoperit trei reprezentări ce pot fi atribuite cu siguranță acestui tip¹⁸.

În epoca romană, zeița Afrodita (Venus), este reprezentată în Dobrogea prin 14 monumente sculpturale din marmură și trei statuete din bronz. Tipurile iconografice sunt cele clasice: tipul Pontia și „Venus din Milo”, dar cele mai multe se încadrează în categoria „Venus pudica”¹⁹. Ultima reprezentare a Afroditei apare pe ușa din marmură a unui mormânt tomitan, datat în prima jumătate a sec. al IV-lea p.Chr., însoțită de Eros cu arcul²⁰.

AFRODITA LA CALLATIS

Catalog

1. Disc ceramic – nr. inv. 1001 (posibil capac de pixidă) cu Afrodita și Eros. Lucrat din pastă fină, de culoare cafenie deschisă, cu o margine de circa 0,5 cm, prezintă în relief zeița seminudă sprijinită de un suport, probabil un trunchi de copac, alături Eros înaripat, redat sub forma unui copil. Diametru: 8 cm. Epoca elenistică. Inedit.

¹⁴ Alexandrescu Vianu 2001, 36-39.

¹⁵ Buzoianu, Bărbulescu 2008a, 65; Covacef 2006, 340; Cyrino 2010, 128; Covacef 2011, 94.

¹⁶ Buzoianu, Bărbulescu 2008b, 224, 367-369, R 21-R35.

¹⁷ Minchev 2014, 51-72; Canarache 1969, 31, 43, nr. 2. Despre importanța atelierelor callatiene în epoca elenistică: Bîrzescu 2014, 270-271.

¹⁸ Buzoianu, Bărbulescu 2008a, 224.

¹⁹ Covacef 2002, 119-120; Irimia 1966, nr. 10, 11; Baumann 1984, 329-331.

²⁰ Barnea 1972, 257-260, fig. 6.

2. Fragment aplică ceramică cu protomă – Afrodita pe scoică – nr. inv. 140. Zeița este reprezentată nudă acoperită pe cap cu un *hymation*, părul coafat în șuvițe ce cad pe umeri, având în spate, ca fundal, marginile vălurite ale unei scoici. Corpul zeiței prezintă aceeași siluetă fină, grațioasă dar totuși athletică, datorită reliefării mușchilor abdominali. Lucrată din pastă fină cărămizie. Descoperire – săpătură sistematică Mangalia, 1971, în necropolă. H: 14 cm, l: 11,2 cm. Epoca elenistică²¹, descoperită probabil într-un mormânt. Inedit.
3. Aplică ceramică cu protomă fragment – nr. inv. 1789. Zeița este reprezentată purtând un *polos* pe cap, părul coafat, coboară în șuvițe pe umeri, în zona urechilor sunt prezenți doi Eroși de mici dimensiuni. S-a conservat capul și o parte din bustul Afroditei. Pastă fină gălbui-cărămizie. Descoperire – Mangalia, str. Șoimului, într-un mormânt, H: 19 cm, l: 11 cm. Datare: sec. IV-III a.Chr.²². Inedit.

Fig. 1. Disc ceramic cu reprezentarea Afroditei cu Eros / A ceramic disc with the representation of Aphrodite with Eros. Nr. inv. 1001.

²¹ Informații înregistrate în registrul inventar al Muzeului de Arheologie „Callatis” Mangalia.

²² O protomă asemănătoare a fost descoperită la Albești, nr. inv. 2727: Buzoianu, Bărbulescu 2008b, R 21, pl. LXXXV.

Fig. 2. Fragment aplică ceramică cu protomă – Afrodita / *Fragmentary ceramic protome representing Aphrodite. Nr. inv. 140.*

Fig. 3. Fragment aplică ceramică cu protomă – Afrodita cu 2 Eroși/ *Fragmentary ceramic protome representing Aphrodite with two Erotes. Nr. inv. 1789.*

4. Statuetă ceramică Afrodita nr. inv. 144 – s-a conservat doar torsul, lipsesc brațele, capul și partea inferioară a corpului. Zeița prezintă o siluetă fină, grațioasă, cu talia reliefată, ce accentuează această impresie. Este realizată din pastă gălbui-cărămizie, cu urme de vopsea albă. Prezintă urme de rulare, astfel că nu s-a putut stabili poziția brațelor. Descoperită în anul 1960, la Sanatoriul Balnear Mangalia de pe str. Oituz. H: 9,5 cm. Epoca elenistică: sec. III-II a.Chr. Inedită.

Fig. 4. Statuetă ceramică fragmentară – Afrodita / *Fragmentary ceramic statuette representing Afrodita*. Nr. inv. 144.

5. Capul unei statui de marmură a Afroditei²³ – nr. inv 1854.. Reprezintă capul unei statui de marmură albă translucidă, de bună calitate, finisată cu grijă și cu talent, opera unui artist talentat. În decursul timpului chipul zeiței a suferit unele deteriorări în partea frontală, la nas, bărbie și în zona ochiului drept, probabil martelări. Chipul este oval, regulat, capul este ușor aplecat către dreapta, gâtul fin și bine proporționat. Orbitale sunt adâncite cu reprezentarea pleoapelor dar fără pupilă. Părul este coafat cu grijă, fiind fixat cu o panglică lată, de sub care ies buclele fin răsucite, cu volum în zona urechilor ce sunt acoperite pe jumătate. La spate părul este aranjat sub forma unui coc, acoperit de panglica ce are rolul de a susține părul. Ca tip aparține cel mai probabil categoriei nude sau seminude, iar înălțimea totală poate fi estimată la circa 120 cm²⁴. Descoperire – Mangalia 1982, Liceul Industrial nr. 1, str. Negru-Vodă²⁵. H: 30 cm, l: 16 cm Din punct de vedere cronologic, statuia a fost realizată în perioada elenistică târzie, probabil sec. II-I a. Chr. Bibliografie: Georgescu, Odobescu 2002, 3.

²³ Piesa a fost publicată în Georgescu, Odobescu 2002, 3, fiind încadrată din punct de vedere cronologic în sec. II-III p.Chr., datare cu care nu putem fi de acord; Kansteiner 2013, 11-24.

²⁴ Kansteiner 2013, 11-24.

²⁵ În această arie funerară, situată la sud de zidul de incintă al orașului, au fost descoperite morminte datate la sfârșitul sec. al IV-lea și începutul sec. al III-lea a. Chr.: Bărlădeanu 1980, 216-223; Preda 1966, 137-146. Despre descoperirile ulterioare nu avem informații.

6. Statuie fragmentară din marmură a Afroditei – nr. inv. 339, din care s-a păstrat doar partea inferioară. Este redată zeița seminudă, sprijinită de un suport pe care sunt reprezentați doi Eroși înaripați, sub forma unor copii. Pe alocuri apar urme de vopsea roșie. Conform proporțiilor corpului uman, înălțimea Afroditei probabil că era în jur de 80 cm. Descoperire ocazională, Mangalia, la intersecția str. Ștefan cel Mare cu str. Vânătorilor, din anul 1959²⁶. H: 67 cm. Epoca romană, al doilea sfert al sec. III p.Chr.²⁷ Bibliografie: Preda *et alii* 1962, 452; ISM III, 413, cat. 94.
7. Statuetă ceramică – nr. inv. 3181. Având la bază tipul Anadyomene, zeița este reprezentată cu piciorul drept în față, brațul drept ridicat, probabil aranjându-și părul, iar cel stâng coborât, în postura clasică. Statueta are înălțimea de 28 cm și este realizată din lut, modelat în tipar, finisată cu grijă, în partea dorsală prezintă un decupaj circular de evaporare. Locul descoperirii: Mangalia, str. Arcului, nr. 3 . Datate: sec. III-II a.Chr.²⁸. Bibliografie: Radu, Radu-Iorguș 2018, 25-26.

Fig. 5. a, b, c. Capul unei statui de marmură a Afroditei / *The head of a marble statue of Aphrodite*. Nr. inv 1854.

8. Protomă fragmentară cu reprezentarea Afroditei. S-a păstrat doar partea superioară. Zeița are pe cap un *polos*, iar în stânga se observă o parte dintr-un mic Eros. Locul descoperirii: Mangalia. H: 14 cm²⁹. Datate: sec. IV-III a.Chr. Bibliografie: Canarache 1969, 53, nr. 13.
9. Capul unei statuete a Afroditei cu *stephane*, părul frumos cârlionțat cade pe umeri și cu cercei, posibil o aplică ceramică cu protomă. Pastă cărămiziu-deschis cu urme de vopsea

²⁶ Preda *et alii* 1962, 452, fig. 11.

²⁷ ISM III, 413, cat. 94.

²⁸ Radu, Radu-Iorguș 2018, 25-26.

²⁹ Canarache 1969, 53, nr. 13.

albă. Locul descoperirii: Mangalia. H: 12 cm ³⁰. Datare: sec. al III-lea a.Chr. Bibliografie: Canarache 1969, 52, nr. 12.

Fig. 6. Statuie fragmentară din marmură a Afroditei/ *A fragmentary marble statue of Aphrodite.* nr. inv. 339.

10. Aplică circulară cu protomă – zeița poartă un *kalathos* înalt, cu un văl pe spate, îmbrăcată cu un *chiton* ce descoperă sânul drept, iar în dreapta un mic Eros cu aripile întinse. În stânga este prezentată o faclă. Piesa este acoperită cu firnis negru-cenușiu. Locul descoperirii: Mangalia. Diametru: 7,8 cm.³¹. Datare: sec. IV-III a.Chr. Bibliografie: Canarache 1969, 52, nr. 11.
11. Aplică circulară cu protomă (posibil capac de pixidă) - zeița reprezentată nudă, ridicând cu brațul stâng un văl, privește în sus. În dreapta se observă aripa unui Eros. Pastă cărămiziu-deschis cu urme de vopsea albă. Locul descoperirii: Mangalia. Diametru: 10 cm³². Datare: sec. IV-III a. Chr. Bibliografie: Canarache 1969, 52, nr. 12.
12. Capul unei statuete ceramice a Afroditei cu *polos*, părul strâns la spate și cercei. Pastă gălbui-cenușie. Locul descoperirii: Mangalia. H: 7 cm³³. Datare: sec. IV-III a.Chr. Bibliografie: Canarache 1969, 53, nr. 14.

³⁰ Canarache 1969, 52, nr. 12.

³¹ Canarache 1969, 52, nr. 11.

³² Canarache 1969, 52, nr. 12.

³³ Canarache 1969, 53, nr. 14.

Fig. 7. Statuetă ceramică Afrodita / *Fragmentary ceramic statuette representing Aphrodite.*
Nr. inv. 3181.

13. Statuie ceramică fragmentară cu Afrodita, seminudă, acoperită cu un chiton. S-a păstrat corpul, parțial brațele și membrele inferioare. Pastă cărămizie cu urme de vopsea. Locul descoperirii: Mangalia. H: 9,5 cm³⁴. Dată: sec. IV-III a.Chr. Bibliografie: Canarache 1969, 54, nr. 16.
14. Afrodita cu Eroși – Tipar din ceramică roșie. Bustul Afroditei având pe fiecare dintre umeri câte un Eros cu aripile desfăcute. Zeița poartă un colier și plețele sale încadrează fața și cad pe umeri. Locul descoperirii: Mangalia. H: 20 cm³⁵. Dată: sec. IV-III a.Chr. Bibliografie: Tafrali 1927, 44, nr. 29.
15. Afrodita cu Eros – statuie fragmentară din marmură cu reprezentarea Afroditei cu Eros, aflată într-o stare de conservare precară. Zeița este reprezentată cu *chiton* și *hymation*, un tip larg răspândit în microstatuaria elenistică târzie. Locul descoperirii: Mangalia. H: 24 cm. Dată: sec. I p.Chr.³⁶. Bibliografie: Bordenache 1969, 30, nr. 38.

---

³⁴ Canarache 1969, 54, nr. 16.

³⁵ Tafrali 1927, 44, nr. 29.

³⁶ Bordenache 1969, 30, nr. 38.

16. Afrodita pe tron – statueta ceramică fragmentară ce redă partea inferioară a Afroditei așezată pe un tron, descoperită într-un mormânt dublu realizat din blocuri de calcar în apropierea străzii Oituz în Mangalia și a fost datată în a doua jumătate a sec. al IV-lea a.Chr. și la începutul sec. al III-lea a.Chr.³⁷. Bibliografie: Bârlădeanu Zavatin 1985, 91.
17. Tipar reprezentând pe zeița Afrodita - partea superioară a unui tipar ceramic aflat în colecția Muzeului din Varna, descoperit la Mangalia. Dimensiuni: 17,5 × 9,1 cm. Datare: sec. al III-lea a.Chr.³⁸. Bibliografie: Minchev 2014, 52; Canarache 1969, 31.
18. Tipar fragmentar reprezentând pe zeița Afrodita cu *chiton*, colan, medalion și doi Eroși pe umeri, părul, frumos coafat, se revarsă pe umeri. Lut compact, de culoare cărămiziu-deschis. Locul descoperirii: Mangalia. H: 18 cm³⁹. Datare: sec. al III-lea a.Chr. Probabil era utilizat pentru realizarea unor aplici ceramice cu protomă. Bibliografie: Canarache 1969, 43, nr. 2.

*

*   *

La Callatis au fost descoperite, conform informațiilor de care dispunem în acest moment, mai multe reprezentări ale zeiței Afrodita, dintre care trei discuri ceramice sau capace de pixidă, patru protome, șase statuete ceramice mai mult sau mai puțin fragmentare, trei statui din marmură, trei tipare, dintre care două pentru protome. Ca număr, dacă adăugăm și tiparele, predomină protomele. Acestea au o dublă semnificație, votivă și funerară, fiind destinate pentru a fi agățate pe un perete, fapt dovedit de forma ușor înclinată spre un spectator aflat mai jos⁴⁰, după cum apare într-o pictură murală descoperită într-un mormânt la Aineia⁴¹. Ele fac parte din inventarul descoperit în sanctuare, morminte și locuințe, dar principala lor funcție este cea votivă sau religioasă⁴². În contexte funerare acestea au rolul de a proteja mormântul și să asigure liniștea defunctului. Datorită prezenței sistemului de agățare pe un perete, rezultă că aplicile ceramice cu protome nu au fost realizate special pentru a fi depuse în morminte, ci au rolul de a acompania defunctul alături de alte obiecte necesare pentru viața de după moarte⁴³. După o interpretare recentă, acest tip de ofrande sunt dedicate unor divinități feminine, Afrodita, Cybele, Artemis, Demetra, legate de fertilitate și ciclul vieții feminine (naștere, reproducere și moarte)⁴⁴, ca urmare acestea

³⁷ Bârlădeanu Zavatin 1985, 91, pl. 4/2. Nr. inventar: 31 801 (MINAC).

³⁸ Minchev 2014, 52, fig. 2; Canarache 1969, 31.

³⁹ Canarache 1969, 43, nr. 2.

⁴⁰ Croissant 1983, 1.

⁴¹ Chryssanthaki-Nagle, 2006, 14-15.

⁴² Chryssanthaki-Nagle, 2006, 15.

⁴³ Chryssanthaki-Nagle, 2006, 18.

⁴⁴ Chryssanthaki-Nagle 2006, 28.

nu reprezintă o anumită zeiță, ci locul de expunere în cadrul locuinței sau într-un sanctuar, indică identitatea zeiței⁴⁵. Din punct de vedere al încadrării cronologice, aplicele ceramice cu protome feminine reprezintă un element obișnuit al inventarului funerar descoperit în mormintele feminine sau al fetelor tinere, începând cu mijlocul sec. al V-lea, iar utilizarea lor se generalizează în cursul sec. al IV-lea prelungindu-se și în sec. al III-lea a.Chr.⁴⁶.

Statuetele ceramice au fost realizate, în general, din lut de calitate foarte bună care, după ardere, a dobândit o culoare deschisă, de la galben-cenușiu spre roz închis. Modelate în tipare, au fost prevăzute cu orificii de evaporare în partea din spate. Capetele au fost realizate în tipare separate, după care au fost asamblate și retușate, uneori cu multă atenție. Pentru colorarea acestora s-a folosit un slip de culoare albă și diverse alte nuanțe, obținute din ocră, oxid de cobalt, cinabru etc.⁴⁷. Din punct de vedere iconografic, statuetele se încadrează în tipuri diverse, fiind reprezentate în atât în poziție verticală cât și așezate pe tron. Rolul cultic al acestor statuete este evidențiat și de descoperirea unui asemenea exemplar împreună cu fragmentele unui mic altar ceramic⁴⁸.

Aplicele / discurile / medalioanele ceramice cu protome – unele dintre acestea pot fi considerate drept capace de pixidă datorită părții inferioare concave, dar altele probabil erau fixate pe un perete – au tot un rol cultic.

CONCLUZII

Chiar dacă nu au supraviețuit prea multe dovezi ale cultului Afroditei la Callatis, acesta a avut un rol important în cadrul cetății, zeița având numeroase atribuții între care și cel de a asigura coeziunea dintre cetățeni în cadrul construcției politice a cetății, cultul ei fiind o garanție a unității cetățenilor. În calitate de patroană a magistraților, era responsabilă pentru relațiile cordiale dintre magistrați și demos, dar și pentru armonia din cadrul familiei, celula de bază a societății antice. Aceste caracteristici sunt dovedite de reprezentările figurate ale Afroditei la Callatis, dintre care doar o mică parte ne sunt cunoscute, dar cu toate aceste limitări sunt prezente categoriile principale: statui din marmură, statuete ceramice, tipare, aplice ceramice cu protome⁴⁹.

⁴⁵ Sabetai 2015, 155; Chryssanthaki-Nagle 2006, 29.

⁴⁶ Tzanavari 2015, 175.

⁴⁷ Bârlădeanu, Zavatin 1985, 95; Canarache 1969, 23-26.

⁴⁸ Radu, Radu-Iorguș 2018, 25.

⁴⁹ Inscripțiile referitoare la Afrodita descoperite la Callatis au fost prezentate în articolul nostru anterior: Radu, Radu-Iorguș 2018, *passim*.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu Vianu, M. 1997, *Aphrodites orientales dans le bassin du Pont-Euxin*, BCH 121, 1, 15-32.
- Alexandrescu Vianu, M. 2000-2001, *Cronologia și tipologia teracotelor arhaice descoperite la Histria*, Pontica 33-34, 199-210.
- Alexandrescu Vianu, M. 2001, *Histria IX: Les statues et les reliefs en pierre*, București-Paris.
- Alexandrescu Vianu, M. 2010-2011, *Considérations sur le culte d'Aphrodite à Histria*, Il Mar Nero 8, 23-38.
- Barnea, I. 1972, *Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul*, Pontica 5, 251-265.
- Baumann, V.H. 1984, *La Venus de Iazurile*, Peuce 9, 329-331.
- Bârlădeanu, E. 1980, *Noi descoperiri în necropolele callatiene. Partea I*, Pontica 13, 216-240.
- Bârlădeanu Zavatin, E. 1985, *Statuete de teracotă dintr-un complex funerar descoperite la Callatis*, Pontica 18, 85-98.
- Bîrzescu, I. 2014, *Some Remarks on Hellenistic Terracotta Offerings in the Western Pontic Sanctuaries*, în Cojocaru, V., Coșkun, A., Dana, M. (eds.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca, 269-280.
- Bordenache, G. 1969, *Sculture grece e romane del Museo Nazionale di Antichita di Bucarest*, Bucarest.
- Buzoianu, L., Bărbulescu, M. 2008a, *Tomis. Comentariu istoric și arheologic*, Constanța.
- Buzoianu, L., Bărbulescu, M. 2008b, *Albești. Monografie arheologică, I*, Constanța.
- Canarache, V. 1969, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis-Mangalia*, Constanța.
- Chryssanthaki-Nagle, K. 2006, *Les protomés et les protomés-bustes féminines de Macédoine et de Thrace revisités: l'exemple des protomés-bustes de la Maison A de Tragilos*, RA 41, 1, 3-31.
- Covacef, Z. 2002, *Arta sculpturală în Dobrogea romană (sec. I-III p. Chr.)*, Cluj-Napoca.
- Covacef, Z. 2006, *O nouă statueta a zeiței Venus descoperită la Tomis*, Pontica 39, 339-344.
- Covacef, Z. 2011, *Sculptura antică din expoziția de bază a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Cluj-Napoca.
- Croissant, Fr. 1983, *Les protomés féminines archaïques. Recherches sur les représentations du visage dans la plastique grecque de 550 a 480 av. J. C.*, Paris.
- Cyrino, M. 2010, *Aphrodite. Gods and Heroes of the Ancient World*, London, New York.
- Georgescu, V., Odobescu, T. 2002, *Ghidul Muzeului de Arheologie Callatis Mangalia. Situri arheologice și itinerarii turistice în Dobrogea, Mangalia*.

- Grimal, P. 1986, *A Concise Dictionary of Classical Mythology*, Oxford.
- Irimia, M. 1966, *Bronzuri figurate*, Constanța.
- Kansteiner, S. 2013, *Kopf einer statue der Aphrodite*, *Caietele ARA* 4, 11-24.
- Larson, J. 2007, *Ancient Greek Cults. A Guide*, New York.
- Minchev, A. 2014, *Hellenistic terracotta-moulds from Callatis (Mangalia) in the Varna Muzeum of Arhaeology*, în Pâslaru, I., Colesniuc, S., Dimov, T. (eds.), *Callatida, Mangalia*, 51-72.
- Näsström, B.M. 1998, *Cybele and Aphrodite: two aspects of the Great Goddess*, în Lovén, L.L., Strömberg, A. (eds.), *Aspects of Women in Antiquity. Proceedings of the First Nordic Symposium on Women's Lives in Antiquity, Göteborg, 12-15 June 1997*, Jonsered, 29-43.
- Otto, W 1995, *Zei Greciei. Imaginea divinității în spiritualitatea greacă*, București.
- Penglase, Ch. 1994, *Greek Myths and Mesopotamia. Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod*, Londra-New York.
- Petre, Z. 2000, *Aphrodite Pandemos*, în vol. *Cetatea greacă*, București, 303-317.
- Preda, C. 1966, *Câteva morminte din epoca elenistică de la Calatis*, *SCIV* 17 (1), 137-146.
- Preda, C., Popescu, Em., Diaconu, P. 1962, *Săpăturile arheologice de la Mangalia (Callatis)*, *Materiale* 8, 439-455.
- Radu, L., Radu-Iorguș, C. 2018, *O statueta ceramică a Afroditei descoperită la Callatis-Mangalia*, *Peuce*, S.N. 16, 23-30.
- Ruscu, L. 2007, *Sur le culte d'Aphrodite à Callatis*, în Nemeti, S., Fodorean, F., Cociș, S., Nemeti, I., Pîslaru, M. (eds.), *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca, 193-197.
- Sabetai, V. 2015, *Female Protomes from Chaeroneia (Boeotia)*, în *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine 2, Iconographie et contextes (Colloque, Izmir, Juin 2007)*, 149-164.
- Spivey, N. 1996, *Understanding Greek Sculpture*, Londra.
- Tafrafi, O. 1927, *La cité pontique de Callatis. Recherches et fouilles*, *Arta și Arheologie* 1, 17-55.
- Tzanavari, K. 2015, *Protomés de terre cuite de l'antique Lète (Mygdonie)*, în *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine, 2, Iconographie et contextes (Colloque, Izmir, Juin 2007)*, 165-180.
- Waegeman, M. 1992, *ΑΡΩΠΙΦΡΑΣΙΣ. Aphrodite's magical name*, *L'antiquité classique* 61, 237-242.